

DOI : 10.33274/2079-4819-2023-79-2-32-43

JEL : O 18

УДК 338.48

Снігур К. В.,
старший викладачДонецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: snigur@donnuet.edu.ua**КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН РЕСУРСНОЇ БАЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

UDC 338.48

Snihur K. V.,
Senior LecturerMykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk
National University of Economics and Trade,
Kriviy Rih, Ukraine,
e-mail: snigur@donnuet.edu.ua**CULTURAL AND EDUCATION TOURISM IN UKRAINE:
CURRENT STATE OF THE RESOURCE BASE AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану ресурсної бази, визначення основних тенденцій та перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Методика. Для досягнення зазначеної мети використано наступні методи: теоретичного узагальнення (для дослідження підходів до визначення поняття культурно-пізнавального туризму), статистичний (для обробки статистичної інформації), аналізу (для дослідження сучасного стану ресурсної бази, тенденцій та особливостей розвитку культурно-пізнавального туризму), абстрактно-теоретичний (для узагальнення та формування висновків) та моделювання (для визначення перспективних напрямів розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні).

Результати. В результаті проведеного дослідження підходів до визначення поняття «культурно-пізнавальний туризм» встановлено, що під останнім варто розуміти подорожі, основною метою яких є ознайомлення туристів із історичними, культурними та природними об'єктами і ресурсами з метою задоволення пізнавальних та естетичних потреб. Проаналізовано структуру, сучасний стан ресурсної бази культурно-пізнавального туризму та особливості її просторового розміщення. Виявлено дисбаланс між розміщенням та насиченістю культурно-історичними об'єктами між різними регіонами України на перевагу м. Київ, Харківської, Дніпропетровської, Одеської та Полтавської областей і Карпатського регіону. Проаналізовано втрати культурно-пізнавальних ресурсів від російсько-української війни та встановлено основні тенденції у сучасному розвитку культурно-пізнавального туризму.

В результаті проведеного аналізу визначено та обґрунтовано основні напрямки розвитку культурно-пізнавального туризму в умовах воєнного та повоєнного часів, зокрема такі як: розвиток мілітаризованих напрямів культурно-пізнавального туризму, поширення на культурно-пізнавальний туризм сучасних travel-трендів, впровадження в містах перспективного туристичного руху Slow Cities, зміщення акценту на креативність форм культурно-пізнавального туризму та розширення застосування інноваційних технологій у просуванні туристичних об'єктів та обміні інформацією зі споживачами туристичних послуг.

Ключові слова: туризм, внутрішній туризм, культурно-пізнавальний туризм, туристичні ресурси, культурна спадщина, історико-культурна пам'ятка.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток культурно-пізнавального туризму має

позитивну тенденцію на ринку туристичних послуг. Він виступає засобом інформування

© Снігур К. В.

населення про історію та культуру регіонів та відіграє важливу роль в осмисленні власної ідентичності і відродженні національних традицій. Наявність багатої ресурсної бази дає можливість задовольнити потребу у якісному культурно-пізнавальному туристичному продукті як внутрішніх, так і міжнародних туристів та просувати національний туристичний продукт на міжнародний ринок туристичних послуг.

Однак, перешкодою такому розвитку культурно-пізнавального туризму є російсько-українська війна, що триває з 2014 р., а особливо активна її фаза, та відповідно, зменшення, а в деяких регіонах зникнення, туристичних потоків. Крім того, спостерігається недостатнє висвітлення діяльності туристичної сфери України в умовах російсько-української війни та перспектив її розвитку в післявоєнний період. У зв'язку з цим, виникає необхідність комплексного вивчення культурно-пізнавального туризму як окремого напрямку туристичної діяльності в Україні в умовах війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням культурно-пізнавального туризму присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких Л. Божко, В. Федорченко, П. Пуцентейло, Ф. Шандор, С. Мельниченко, М. Мельник, В. Величко [2, 3, 4, 5, 6, 7, 9]. У своїх працях вони розкривали питання теоретичних основ, проблем та розвитку культурно-пізнавального туризму на державному та регіональному рівнях. Особливості розвитку культурно-пізнавального туризму в умовах війни досліджують О. Бордун, В. Шевчук, В. Монастирський, О. Лучка [15], Н. Барвінок, М. Барвінок [16], Н. Паньків, В. Сагайдак [18]. Проте, не дивлячись на інтерес наукової спільноти до проблематики культурно-пізнавального туризму в умовах війни, недостатню увагу приділено дослідженню розвитку культурно-пізнавального туризму у регіонах України в умовах війни та напрямів його розвитку у післявоєнний період.

Вперше поняття «культурно-пізнавальний туризм» було вжито у матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики у 1982 р. [1]. Зокрема, двома міжнародними організаціями – UNESCO і ICOMOS, було запропоновано визначення та основні

документи у сфері використання культурного-історичного надбання. UNESCO розглядає культурно-пізнавальний туризм як вид туризму, що є відмінним від інших, та який враховує культури різних народів. Міжнародна рада по пам'ятках і об'єктах (ICOMOS) у Хартії по культурному туризму визначає культурно-пізнавальний туризм як форму туризму, основною метою якого, є відкриття та дослідження пам'ятників і об'єктів [2].

Серед вітчизняних науковців немає одностайності щодо визначення поняття культурно-пізнавальний туризм. Крім того, часто спостерігається ототожнення та вживання для його позначення понять пізнавальний, екскурсійний, культурний туризм тощо. Так, В. Федорченко, визначає культурно-пізнавальний туризм як туристські поїздки, основною метою яких є задоволення допитливості та інших пізнавальних інтересів, причому автор вважає його аналогічним екскурсійному туризму [3]. Такої ж думки дотримується науковець П. Пуцентейло, який розглядає культурно-пізнавальний туризм як подорожі і поїздки з пізнавальною метою [4].

На відміну від вище зазначених авторів, Ф. Шандор трактує поняття культурно-пізнавальний туризм як туристські поїздки, подорожі, походи з метою відвідин будь-яких регіонів, місцевості, центрів туризму тощо для ознайомлення з пам'ятниками природи, історії і культури, побутом і традиціями місцевого населення, народними ремеслами і промислами, досягненнями у сфері науки, культури, промислового виробництва, будівництва [5].

Більш ґрунтовне визначення поняття пропонує С. Мельниченко, яка вважає, що культурно-пізнавальний туризм – це тимчасове переміщення індивідів за межі їх постійного місця проживання, зумовлене наявністю інтересу до відвідування культурних пам'яток, враховуючи культурні події, історичні місця та музеї, художні галереї, музичні та драматичні театри, концертні майданчики та інші об'єкти туристичного інтересу, які відображають історичну спадщину, сучасну художню творчість і виконавські мистецтва, традиційні цінності, види діяльності та повсякденний стиль життя населення, з метою отримання нової інформації і досвіду для задоволення культурних потреб [6].

Одним із засобів інформування громадян про інші регіони України та світу, визначає культурно-пізнавальний туризм М. Мельник, засобом, що охоплює відвідування визначних історичних, культурних та географічних місць. Причому, автор відзначає, що у період пандемії COVID-19, що вкрай негативно позначилася на розвитку туристичної галузі, та у постпандемічний період, саме цей вид туризму є найкращим для активного впровадження інтернет-технологій та розвитку маркетингових програм з просування культурно-пізнавального турів в соціальних мережах [7].

Узагальнивши запропоновані науковцями визначення поняття, вважаємо, що культурно-пізнавальний туризм слід тлумачити як подорожі, основною метою яких є ознайомлення туристів із історичними, культурними та природними об'єктами і ресурсами з метою задоволення пізнавальних та естетичних потреб. Важливо також відзначити, що культурно-пізнавальний туризм носить не тільки інформаційний характер але і відіграє надзвичайно важливу роль у збереженні культурної спадщини та національної самобутності. Зокрема, у Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, культурно-пізнавальний туризм визначено одним із пріоритетних напрямів туризму на державному та регіональному рівні, а також передбачено формування та функціонування Єдиної туристичної інформаційної системи, що міститиме інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни, придатні для використання в туризмі, у тому числі об'єкти культурної спадщини [8].

Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану ресурсної бази, визначення основних тенденцій та перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих факторів розвитку культурно-пізнавального туризму є наявність особливих передумов – культурно-пізнавальних ресурсів, адже саме вони служать умовою для організації культурно-пізнавальних турів та оптимізують туристичну діяльність у цілому. Такими ресурсами вважаються ті об'єкти культури й історії, що були оцінені та досліджені науковцями і можуть бути використані для задоволення туристичних потреб. Історико-культурні ресурси прийнято поділяти на два типи: предметні та непередметні. До предметних історико-культурних ресурсів відносять матеріальні пам'ятники археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, музеї, заповідники і садиби. До непередметних – духовні звичаї, традиції, обряди, фольклор та усну народну творчість [9].

Україна володіє надзвичайно багатими історико-культурними ресурсами. Так, на сьогоднішній день на державному обліку в Україні перебуває 170185 тис. об'єктів культурної спадщини, що задіяні у туристичній індустрії. Однак, лише 9,6%, від загальної кількості об'єктів, тобто 16359 культурно-історичних об'єктів, виявлених на території України, внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. У 2023 р. у реєстр занесені 1138 об'єктів національного та 15221 об'єкт місцевого значення (табл. 1). [10].

Таблиця 1

Пам'ятки культурної спадщини України, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (складено автором на основі даних джерела [10])

Область	Кількість пам'яток культурної спадщини, од.		
	Всього	З них:	
		національного значення	місцевого значення
Автономна Республіка Крим	2314	292	2022
Вінницька	74	28	46
Волинська	443	23	20
Дніпропетровська	2323	24	2319
Донецька	97	14	83
Житомирська	76	16	60
Закарпатська	98	54	44
Запорізька	413	12	401

Івано-Франківська	80	31	49
Київська	236	38	198
Кіровоградська	61	6	55
Луганська	497	19	478
Львівська	153	39	113
Миколаївська	36	30	6
Одеська	1110	26	1084
Полтавська	1207	34	1173
Рівненська	27	17	10
Сумська	2473	37	2436
Тернопільська	41	5	36
Харківська	2289	35	2254
Херсонська	270	34	236
Хмельницька	192	22	170
Черкаська	95	41	54
Чернівецька	675	18	657
Чернігівська	538	80	458
м. Київ	1114	185	929

Як бачимо, найбільша кількість пам'яток культурної спадщини національного значення зосереджена в Київській, Львівській, Черкаській, Закарпатській та Чернігівській областях, а також у м. Київ та Автономій Республіці Крим. Щодо пам'яток місцевого значення, то лідерами за кількістю є Одеська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська та Сумська області та, безумовно, Автономна Республіка Крим і м. Київ.

За даними Асоціації міст України у співвідношенні кількості внесених пам'яток культурної спадщини України, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, до загальної кількості об'єктів культурної спадщини, виявлених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, лідером є м. Київ – 27%, Одеська область - 23%, Дніпропетровська область - 17%, АР Крим - 13%, Сумська та Харківська області - 9 % [11].

Рис. 1. Просторова локалізація пам'яток культурної спадщини України, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (складено автором на основі даних джерела [10])

З рис 1. бачимо, що основні туристичні регіони України, на території яких зосереджено переважну більшість історико-культурної спадщини представлені м. Київ, Харківською Дніпропетровською, Одеською та Полтавською областями. Насиченими культурною спадщиною є також Кримський та Карпатський регіони. Відповідно, існує дисбаланс між розміщенням та насиченістю культурно-історичними об'єктами між різними регіонами України, що призводить до посилення конкурентних переваг одного регіону над іншими та визначенням таких, що концентруються виключно на просуванні на регіональний та міжнародний ринок послуг туристичного продукту у сегменті культурно-пізнавального туризму.

Із загальної кількості об'єктів культурної спадщини, що перебувають на державному обліку в Україні до культурно-пізнавального туристичного фонду відносяться:

- 64206 археологічних об'єкти культурної спадщини, найбільша кількість яких зосереджена у Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Черкаській, Полтавській та Чернігівській областях;

- 54364 історичних об'єкти культурної спадщини, найбільша концентрація яких у Тернопільській, Житомирській, Чернігівській та Львівській областях;

- 16293 об'єкти архітектури і містобудування, найбільша кількість яких знаходиться у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Одеській областях;

- 7926 об'єктів монументального мистецтва, що зосереджені у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Черкаській та Чернігівська областях;

- 368 об'єкти садово-паркового мистецтва, що зосереджені в основному у Львівській, Тернопільській, Закарпатській, Вінницькій, Черкаській, Київській та Сумській областях;

- 61 історико-культурний заповідник, що в більшості знаходяться у Київській, Миколаївській, Одеській, Тернопільській та Хмельницькій областях;

- 11 ландшафтних об'єкти у Черкаській, Київській та Миколаївській областях [11].

У співвідношенні, найбільшу частку серед об'єктів культурно-пізнавального туризму становлять археологічні об'єкти - 44%, історичні об'єкти - 39% та об'єкти архітектури і містобудування - 12%, та лише 5% припадає на об'єкти монументального, садово-паркового мистецтва, історико-культурні заповідники та ландшафтні об'єкти.

Найцінніші зразки історичної та культурної спадщини України перебувають під охороною ЮНЕСКО. Зокрема, 7 унікальних об'єкти входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі і України, Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора, Букові праліси Карпат та давні букові ліси, Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, Геодезична дуга Струве, Ансамбль історичного центру Львова та Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра. Крім того, у січні 2023 року, на позачерговій сесії комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Комітет всесвітньої спадщини до Списку всесвітньої спадщини було внесено історичний центр Одеси [12, 13].

Розглядаючи питання ресурсного потенціалу культурно-пізнавального туризму в Україні на сьогодні, необхідно наголосити на втратах від війни. Адже армія РФ зруйнувала не лише сотні тисяч домівок українців, але й цілі міста та громади, і, відповідно, було знищено та пошкоджено культурно-історичні пам'ятки, які були задіяні в організації туристичної діяльності. З початку російського вторгнення окупантами здійснено 423 злочини проти української історико-культурної спадщини. Серед пошкоджених об'єктів налічується: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток; 147 культових споруд (50 з них перебувають на обліку як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди); 136 пам'яток, що належать до християнських громад (2 – католицьких, 10 – протестантських та 125 – православних), 4 пам'ятки належать до ісламських та 6 до єврейських громад; 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст.; 33 заповідники та музеї; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек (табл. 2) [14].

Таблиця 2

Значущі культурно-історичні пам'ятки, що знищені або постраждали внаслідок воєнних дій (складено автором на основі даних джерела [14])

Область	Культурно-історична пам'ятка
Дніпропетровська	Дніпровський будинок органної та камерної музики
Донецька	Маріупольський художній музей ім. Куїнджі, Святогірська Свято-Успенська Лавра (XVII – XVIII ст.), Христо-Різдвяний кафедральний собор, Маріупольський драматичний театр
Житомирська	Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1862 р.) Покровська церква (1872 р.)
Запорізька	Музей-садиба Попових
Київська	Історико-красознавчий музей Марії Примаченко, Георгіївська церква у Заворичах (1873 р.) Меморіальний комплекс Бабин Яр
Луганська	Свято-Христо-Різдвяний кафедральний собор
Одеська	Воронцовський палац
Сумська	Сумський кадетський корпус, Сумська духовна семінарія
Харківська	Історико-красознавчий музей м. Охтирка, Будівля вокзалу в Охтирці, монумент XX століття – колишній кінотеатр ім. Щорса, Бібліотека ім. Короленка, будинок №8 на вулиці Свободи, будинок №3 на площі Конституції, будинок «Слово», Успенський собор (XVIII ст.)
Чернігівська	Музей Українських старожитностей Василя Тарновського, Іллінська церква (XI – XII ст.), Успенський Єлецький монастир (1060 р.)

Руйнування та пошкодження та об'єктів нерухомої культурної спадщини, що є результатом ракетних ударів, бомбардувань та артилерійських обстрілів, наразі зафіксовано у 15 регіонах України. Найбільша кількість таких об'єктів локалізується у Харківській (103), Донецькій (99), Київській (79), Луганській (40) та Чернігівській (38) та Сумській (28) областях [15]. Варто відзначити, що руйнування об'єктів культурної спадщини вважається воєнним злочином за Гаазькою конвенцією 1954 року.

Масштаби руйнації та втрат від війни точно поррахувати ще не можливо, адже велика частина території та культурно-пізнавальних ресурсів стала недоступною через те, що опинилась на територіях що є тимчасово окуповані, деякі ще з 2014 р., або знаходяться на територіях, що можуть становити небезпеку для туристів, так як розташовані близько до територій, на яких ведуться активні бойові дії (табл. 3). Також втрачено популярні туристичні локації Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінбурнська коса, Джарилгач, Рожеві солоні озера.

Таблиця 3

Ресурси культурно-пізнавального туризму, що частково знаходять під окупацією або розташовані поблизу (складено автором на основі даних джерела [15, 16])

Область	Культурна спадщина України	Природно-заповідний Україні
Донецька	4,2 тис. пам'яток (з них – 75 пам'яток архітектури) 19 музеїв	70 територій та об'єктів
Запорізька	6,8 тис. пам'яток (з них – 25 пам'яток архітектури і містобудування, 3 заповідники) 16 музеїв	299 територій та об'єктів
Луганська	9,5 тисяч пам'яток (з них – 341 пам'ятка архітектури) 20 музеїв	87 територій та об'єктів
Миколаївська	3,3 тисячі пам'яток (з них – 143 пам'ятки архітектури) 3 музеї	89 територій та об'єктів
Одеська	7,4 тис. пам'яток (з них – 1440 пам'ятки містобудування і архітектури) 3 музеї	92 території та об'єкти

Харківська	2,5 тис. пам'яток (з них – 156 пам'ятки архітектури) 15 музеїв	135 територій та об'єктів
Херсонська	5,9 тис. пам'яток (з них – 143 пам'ятки архітектури) 3 музеї	69 територій та об'єктів

Крім наявності культурно-історичного потенціалу важливим показником розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні є туристичний потік. Починаючи з 2000 р. по 2013 р. Україна, приймаючи близько 25 млн. іноземних туристів на рік, стала популярною туристичною дестинацією та впливовим реципієнтом міжнародних відвідувачів. Негативна зміна в чисельності міжнародних туристів, що відбулась у 2014 р., була спричинена початком російсько-української війни та анексією Криму та призвела до втрати близько 30% туристичного потоку. З 2020 р. на структуру та чисельність тур потоку в Україні вплинула світова криза, спричинена поширенням пандемії Covid-19, та введення карантинних обмежень. Згідно з даними

Державним агентством з розвитку туризму у 2020 р. міжнародний та внутрішній туристичні потоки впали на 75%, у порівнянні з показником 2019 р. [17].

Щодо цілей в'їзду в Україну, то розподіл в'їзних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, показує, що відповідно до мети поїздки, із загальної кількості туристів, що в'їхали в Україну у 2020 р. – 2,3 млн. осіб, з метою дозвілля та відпочинку до України в'їхало 70% туристів, спеціалізованого туризму 20%, подорожували з діловою чи зі службовою чи метою або для отримання освіти - 6 %, з метою лікування та рекреації – 3% та з іншими туристичними цілями - 1% (рис. 2).

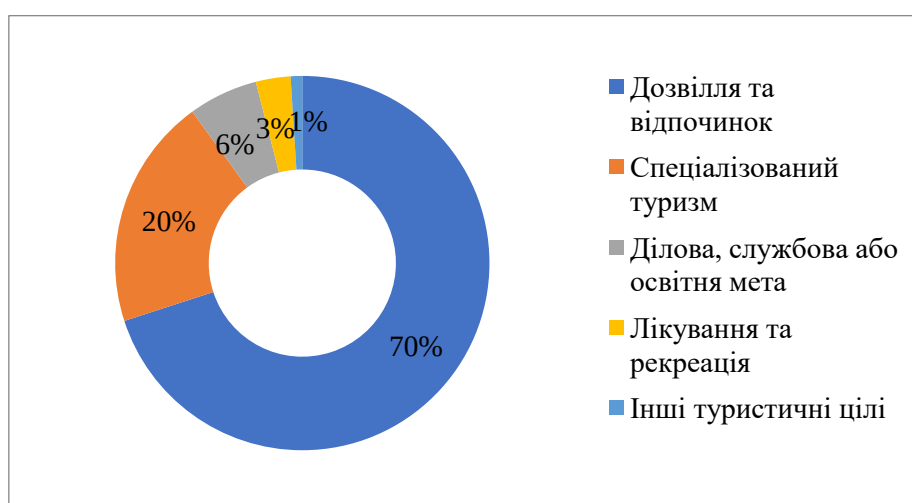

Рис. 2. Розподіл в'їзних туристів відповідно до мети поїздки
(складено автором на основі даних джерела [17])

Зауважимо, що наявні статистичні дані носять більше загальний характер і не відображають реального стану розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні, адже зазвичай у Державній прикордонній службі реєструють туристичні поїздки з культурно-пізнавальною ціллю як поїздки з метою спеціалізованого туризму або просто відзначають їх як дозвілля чи відпочинок, виходячи з того, що часто туристичні поїздки є

поєднують у собі кілька видів туризму. У випадку з культурно-пізнавальним туризмом, якраз через вдале поєднання функцій фізичного та психологічного відновлення особистості із освітньо-культурною та просвітницькою діяльністю, важко виокремити основну туристичну ціль.

Широкомасштабні воєнні дії, внесли корективи в організацію туристичної діяльності та у структуру туристичних потоків України. Державний бюджет у 2022 р. втратив

близько 30% надходжень від туристичної галузі. Кількість міжнародних туристичних прибуттів знизилася майже вдвічі – з 4 млн. у 2021-му до 2 млн. у 2022 р. [17]. При цьому, це були скоріш туристи у традиційному розумінні, а офіційні особи, делегації волонтери та представники міжнародних організацій.

Скорочення внутрішнього туризму склало приблизно 50%. Більшість туристичних напрямків, які були звичними для організації культурно-пізнавального туризму стали неможливими. Як туристичний напрямок тимчасово втрачений південь України та обмежена туристична діяльність у північних областях України. Туристичний потік в західних областях залишається на тому ж рівні, що і в 2021 р., відносно збільшився потік до центральних областей [18]. Безумовно, війна становить надзвичайно велику загрозу для життя країни, однак, на сьогоднішній день, внутрішній туризм все ж функціонує, адже у відносно безпечних регіонах країни можна відвідувати туристичні об'єкти, музеї та інші підприємства, що надають туристичні або супутні туристичні послуги. При наданні таких послуг враховуються відповідні заходи безпеки, наприклад наявність бомбосховищ на маршрутах або в закладах розміщення та громадського харчування.

Паралельно з цим в організації культурно-пізнавального туризму залишаються присутні і довоєнні проблеми, які з розгортанням повномасштабної війни лише загострилися. Так, велику загрозу становить недбальство по відношенню до туристичних об'єктів, а особливо гостро стоїть питання збереження культурної спадщини. За даними Асоціації міст України близько 70% об'єктів культурної спадщини перебуває в незадовільному стані, а майже кожен десятий об'єкт знаходиться в аварійному стані, та потребує проведення робіт з реконструкції або реставрації чи елементарного облаштування для туристичних відвідувань. У співвідношенні до загальної кількості пам'яток лише для 49 103 пам'яток, що становить 35% укладені охоронні договори, а встановлено зони охорони лише для 10% [11]. Важливою проблемою являється відсутність методологічних аспектів аналізу використання об'єктів культурної спадщини в якості туристичних та

екскурсійних об'єктів. Внаслідок чого наявні історико-культурні ресурси залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Зокрема, із загальної кількості пам'яток культурної спадщини національного значення лише 45% використовуються як туристичні об'єкти [11].

Крім того, важливо відзначити проблеми із транспортною мережею, що виражаються у поганій транспортній доступності об'єктів культурної спадщини залізничним та автобусним транспортом. Частина пам'яток взагалі має погану транспортну доступність навіть для автомобільного транспорту, і обладнана лише пішими маршрутами, які у переважній більшості перебувають у неналежному стані та потребують реконструкції, і, відповідно, доступні не для усіх категорій туристів. До негативних проявів розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні сьогодні варто віднести також закриття малих місцевих музеїв, скорочення музейних колекцій та закриття окремих музейних експозицій; занедбаний стан рекреаційних зон навколо культурно-пізнавальних туристичних об'єктів, а інколи навіть відсутність мінімальної необхідної інфраструктури для забезпечення санітарно-гігієнічних чи інших потреб туристів; активну забудову історичних частин міст, де зосереджена велика кількість пам'яток культури, що відповідно, значно зменшує атрактивність цих частин міста.

Висновки. Розглянувши основні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму, можна стверджувати, що Україна має значний ресурсний потенціал та гарні перспективи для розвитку даного виду туризму. Однак, крім безпекової ситуації в країні, існує об'єктивна потреба у збільшенні систематичних фінансових надходжень для відновлення та реконструкції об'єктів культурної спадщини і матеріально-технічної туристичної бази, створенні конкурентних переваг наявних туристичних дестинацій для просування їх на ринок туристичних послуг у сегменті культурно-пізнавального туризму, а також упровадження інноваційних технологій, які зроблять культурно-пізнавальний туризм більш комфортним та цікавим для туристів різних вікових категорій.

Враховуючи досвід країн, які постраждали внаслідок воєнних вторгнень або іншого роду збройних конфліктів, до перспектив подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні вважаємо належним віднести:

- розвиток мілітаризованих напрямів культурно-пізнавального туризму, адже і під час війни і по завершенню воєнних дій з'явиться велика кількість об'єктів сучасної історії, які, не дивлячись на трагічну історію їх створення, будуть цікавими. Багато туристів захочуть відвідати місця, які стали символами цієї війни. Серед мілітаризованих видів культурно-пізнавального туризму, які мають перспективи розвитку в Україні можна розглядати воєнний туризм (подорожі до місць та об'єктів, які мали військове значення), темний туризм (подорожі до місць масштабних та жорстоких вбивств, місць влучання ракет з великою кількістю жертв, територій, що були окуповані російськими військами), ностальгійний (подорожі вимушено переселених громадян, або таких, що втратили свій дім), волонтерський туризм (туризм за участю осіб будь-якого віку у волонтерських проєктах туристичної спрямованості). Необхідно відзначити, що такі напрями культурно-пізнавального туризму є доволі специфічними, та не несуть позитивних емоцій, однак вони є надважливими для розуміння закономірностей сучасної української історії та формування національної свідомості.

- поширення на культурно-пізнавальний туризм сучасних travel-трендів. Пандемія COVID-19, привнесла для туристичної сфери ряд нових видів туризму, які можуть стати популярними і в обмежених воєнних умовах організації культурно-пізнавального туризму. Зокрема перспективними можуть бути урбан-туризм (знайомство історико-культурними, природними і антропогенними об'єктами міста, в якому проживає турист, розвиток міського публічного та рекреаційного простору), стейкейшн або болістей (культурно-пізнавальний відпочинок недалеко від будинку, в околицях міста, інших регіонах країни) воркейшн (культурно-пізнавальна подорож до нового місця, не відволікаючись від основної роботи (дистанційної)) роуд – тріп та караванінг (дорожні поїздки

автомобілем на великі відстані, за особисто прокладеним маршрутом, з метою відвідування популярних, легкодоступних історико-культурних чи природних туристичних локацій, з проживанням в автобудинках або кемпінгах).

- впровадження в містах перспективного туристичного руху Slow Cities. Цей рух – це спільнота малих міст, що мають населення до 50 тис. осіб, та акцентують увагу туристів на своїй неповторності та на збереженні традицій в культурі, архітектурі та оточуючому рекреаційному просторі. Адже саме малі міста мають велику кількість пам'яток історії, культури та архітектури, які є привабливими культурно-пізнавальними об'єктами. Даний рух орієнтується на туристів, яким цікаві традиційні цінності регіону, їх автентичність та унікальність.

- зміщення акценту на креативність форм культурно-пізнавального туризму. Ціннісним тут є перехід на короткотривалий культурно-пізнавальний відпочинок через збільшення креативності його форм та отримання яскравих вражень за відносно короткий проміжок часу. Джерелом таких вражень використовують «аборигенну» вуличну культуру, з безліччю малих закладів, серед яких є художні галереї, музеї сучасного мистецтва, антикварні та книжкові магазини. Особливо цікавими для культурно-пізнавального туризму є гібридні об'єкти, наприклад, кав'ярня, яка об'єднана з галереєю сучасного мистецтва чи центром живої музики або книгарня, що поєднується з кав'ярнею чи камерними театром.

- розширення застосування інноваційних технологій у просуванні туристичних об'єктів та обміні інформацією зі споживачами туристичних послуг. Використання популярних серед молоді соціальних мереж Instagram та Tik Tok, а також Telegram-каналів, чат-ботів, спеціальних додатків та QR-кодів є потужним інструментом в політиці просування культурно-пізнавального туристичного продукту, адже вони доступні широкій аудиторії споживачів туристичних послуг та дозволяють швидко обмінюватися інформацією і підтримувати соціальний статус.

Список літератури

1. Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_744#Text.
2. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів. України. *Культура України*. 2011. Вип. 32. С. 36–39. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/riold_2017/ku/kultura32/21.pdf.
3. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник. Київ : Дніпро, 2000. 155 с.
4. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
5. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму. Київ : Знання, 2013. 334 с.
6. Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 жовт. 2014 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 418 с.
7. Мельник М. С. Управління розвитком культурно-пізнавального туризму в Львівській області. URL: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2019/12/Melnik/>.
8. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.
9. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг : навч. Посібник. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
10. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-ram-iatok-ukrainy/>.
11. Асоціація міст України. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kultura_na_spadshchyna_orenda_pptx.pdf.
12. Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/obekti-svitovoi-spadshchini-yunesko-v-ukraini.html>.
13. Odesa inscribed on UNESCO's World Heritage List in the face of threats of destruction. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/ru/articles/odessa-vklyuchena-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko-v-svyazi-s-ugrozoy-razrusheniya>.
14. Зруйнована культурна спадщина України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: culturecrimes.mkip.gov.ua.
15. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Випуск 62. С. 178–196. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-statyya-22.pdf.
16. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. 2022. С. 24–32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1900>.
17. Державне агентство розвитку туризму України URL: <https://www.tourism.gov.ua/>.
18. Паньків Н.Є., Сагайдак В. І. Організація культурно-пізнавального туризму. Сучасний стан та тенденції розвитку в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2022, № 5. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/11/2022-310-10.pdf>.

References

1. *Rekomendatsiia № 36 Vsesvitnoi konferentsii shchodo polityky u sferi kultury «Zberezhennia kulturnoi spadshchyny vsikh vikiv»* [Recommendation No. 36 of the World Conference on Cultural Policies "Safeguarding the Cultural Heritage of All Ages"] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_744#Text.
2. Bozhko, L. D. (2011). *Kulturnyi turizm yak vazhlyvyi chynnyk sotsialno-kulturnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Cultural tourism as an important factor in the socio-cultural

development of Ukraine's regions]. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], issue 32, pp. 36–39. Available at: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura32/21.pdf.

3. Fedorchenko, V. K. (2000). *Turystskyi slovnyk-dovidnyk* [Tourist dictionary and reference book]. Kyiv, Dnipro Publ., 155 p.

4. Putsenteilo, P. R. (2007). *Ekonomika i orhanizatsiia turystychno-hotelnogo pidpryemnytstva* [Economics and organisation of tourism and hotel business]. Kyiv, Tsentr Uchbovoi Literatury Publ., 344 p.

5. Shandor, F. F. (2013). *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern types of tourism]. Kyiv, Znannia Publ., 334 p.

6. *Turyzm: realii ta perspektyvy staloho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 23–24 zhovt. 2014 r.)* [Tourism: realities and prospects of sustainable development: materials of the International scientific and practical conference (Kyiv, 23-24 October 2014)]. Kyiv, Kyiv National University of Trade and Economics Publ., 2014, 418 p.

7. Melnyk, M. S. *Upravlinnia rozvytkom kulturno-piznavalnoho turyzmu v Lvivskii oblasti* [Management of cultural and educational tourism development in Lviv region]. Available at: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2019/12/Melnik/>.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine. *Stratehiia rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku* [Strategy for the development of tourism and resorts until 2026]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.

9. Velychko, V. V. (2013). *Orhanizatsiia rekreatsiinykh posluh : navchalnyi posibnyk* [Organisation of recreational services : a textbook]. Kharkiv, Kharkiv O. M. Beketov National University of Municipal Economy, 202 p.

10. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Derzhavnyi reiestr nerukhomykh pamiatok Ukrainy* [State Register of Immovable Monuments of Ukraine]. Available at: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>

11. Association of Ukrainian Cities. Available at:

<https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kulturna-spadshchyna.orenda.pptx.pdf>.

12. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Obiekty vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO v Ukraini* [UNESCO World Heritage Sites in Ukraine]. Available at: <https://mkip.gov.ua/content/obekti-svitovoi-spadshchiny-yunesko-v-ukraini.html>.

13. Odesa inscribed on UNESCO's World Heritage List in the face of threats of destruction. UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/ru/articles/odessa-vklyuchena-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko-v-svyazi-s-ugrozoy-razrusheniya>.

14. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Zruinovana kulturna spadshchyna Ukrainy* [Destroyed cultural heritage of Ukraine]. Available at: <https://culture-crimes.mkip.gov.ua>.

15. Bordun, O., Shevchuk, V., Monastyrskyi, V. & Luchka, O. (2022). *Vtraty ta napriamy poriatunku turystychnoho biznesu Ukrainy v umovakh viiny* [Losses and ways to rescue Ukraine's tourism business in times of war]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii ekonomichna* [Bulletin of Lviv University. Economic series], issue 62, pp. 178–196. Available at: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-statya-22.pdf.

16. Barvinok, N. V. & Barvinok, M. V. (2022). *Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na turyzm v Ukraini ta perspektyvy yoho rozvytku v maibutnomu* [The impact of the Russian-Ukrainian war on tourism in Ukraine and prospects for its development in the future], pp. 24–32. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1900>

17. State Agency for Tourism Development of Ukraine. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/>

18. Pankiv, N. Ye. & Sahaidak, V. I. (2022). *Orhanizatsiia kulturno-piznavalnoho turyzmu. Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku v Ukraini* [Organisation of cultural and educational tourism. Current state and development trends in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytskyi National University], no. 5. Available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/11/2022-310-10.pdf>.

Objective. The article is aimed at analyzing the current state of the resource base, identifying the main trends and prospects for the development of cultural and educational tourism in Ukraine.

Methods. To achieve the objective, the following methods are applied: theoretical generalisation (to study approaches to defining the concept of cultural and educational tourism), statistical (to process statistical information), analysis (to study the current state of the resource base, trends and features of the development of cultural and educational tourism), abstract-theoretical (to summarise and draw conclusions) and modelling (to identify promising areas for the development of cultural and educational tourism in Ukraine).

Results. As a result of the study of approaches to defining the concept of "cultural and educational tourism", it is established that the latter should be understood as travel, the main purpose of which is to familiarise tourists with historical, cultural and natural objects and resources in order to meet educational and aesthetic needs. The structure, current state of the resource base of cultural and educational tourism and features of its spatial location are analysed. The imbalance between the location and saturation of cultural and historical objects between different regions of Ukraine is revealed, in favour of Kyiv, Kharkiv, Dnipro, Odesa and Poltava regions and the Carpathian region. The article analyses the loss of cultural and educational resources from the Russian-Ukrainian war and identifies the main trends in the current development of cultural and educational tourism.

As a result of the analysis, the main directions of development of cultural and educational tourism in wartime and post-war conditions are identified and substantiated, in particular, the following: development of militarised areas of cultural and educational tourism, extension of modern travel trends to cultural and educational tourism, introduction of the promising Slow Cities tourist movement in cities, shifting the emphasis to the creativity of forms of cultural and educational tourism and expanding the use of innovative technologies in promoting tourist attractions and exchanging information with consumers of tourist services.

Key words: tourism, domestic tourism, cultural and educational tourism, tourism resources, cultural heritage, historical and cultural monument.

Надійшла до редакції: 11.12.2023